

РЕЦЕНЗІЇ

Igor СОЛЯР

МОДЕЛІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ У ПРАЦЯХ ЙОГО ПОЛЬСЬКИХ ПРИХИЛЬНИКІВ

[Рец. на кн.]: “Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців. антологія текстів / [за ред.: П. Коваль та ін.]; пер. з пол. С. Гірік. – Київ: Києво-Могилянська акад., 2012. – 439 с.

Польсько-українські відносини на всіх етапах історичного розвитку обох народів були складними. Лише рівень їхньої напруги в різні періоди був неоднаковим. Підвищення градусу напруги в польсько-українських відносинах у 2017 році цьому підтвердження. Це видання здійснене за редакцією Павла Ковалю, Яна Олдаковського й Моніки Зухняк. Переклав польське однойменне видання (Вроцлав, 2008) Сергій Гірік. В антології зібрано тексти польських політичних і громадських діячів 90-х років XIX – 80-х років XX століття, предметом яких є українсько-польські відносини, проблеми співжиття українців і поляків, питання незалежності України та можливі сценарії розвитку відносин між Україною й Польщею як самостійними державами. Зауважу, що це лише один із сегментів польської політичної думки про Україну та українців – але дуже важливий, який не є українофільським і не є українофобським. Сергій Гірік у вступному слові “Від перекладача” зауважив, що “пропонована українському читачеві книга не концентрується на конфліктах, бо ж не лише з них складалася історія відносин між поляками і українцями, але й не відмовляється від їх висвітлення. У ній представлено погляди тих польських політичних мислителів, котрі намагалися віднайти шляхи співпраці з українцями у спільних інтересах”.

Антологію редактори поділили на чотири частини, які хронологічно відповідають чотирьом історичним періодам: “Походимо з одного кореня” (праці (або уривки з них) Станіслава Тарновського, Вільгельма Фельдмана, Леона Василевського); “Польсько-українська проблема в Червенській землі” (праці Тадеуша Голувка, Пьотра Дуніна-Борковського, Миколая Здановіча, Влодзімежа Бончковського, Адольфа Бохенського, Александра Бохенського, Станіслава Лося); “Моральний вибір польської свободи” (праці Юзефа Лободовського, Юзефа З. Маєвського, Юліуша Мерошевського, а також – передовиця редакції “Kultury” і документ “Декларация у справі України”); “Немає вільної Польщі без вільної України” (праці (або уривки) Яцека Куроня, Антонія Мацеровича, Адама Міхніка, Яна Зєя, Анджея Суліми-Камінського, Богдана Скарадзінського (Казимежа Подляського), а також – документи НСПС “Солідарність”, редакцій “Spotkan” і “Rzeczypospolitej”).

Тексти перших двох частин, які охоплюють 1890–1939 pp., є предметом моїх наукових зацікавлень, тому зупинюся на них докладніше.

Кожний із текстів першої частини – це передусім позиція автора, яка не мала визначального впливу на польсько-українські відносини. Текст Вільгельма Фельдмана присвячений головно аналізу позицій подоляків – польської суспільної течії, яка, за висловом автора, була “головним натхненником системи, яку політична й адміністративна влада застосовувала щодо русинів”. Він критикував їх за нездатність розв’язати польсько-український конфлікт чи хоча б його “охолодити”. Редактори мали б окремі фрагменти праці В. Фельдмана розширити, зокрема, про події 1848 р., а то вийшло, що “у Галичині революцію репрезентували поляки”.

Станіслав Тарновський хтозна чи додавав конструктивізму в польсько-українських відносинах твердженнями:

1) “За давніх часів Польща, з погляду Русі, мала ту заслугу, що протягом довгих століть обороняла її від турків і татар, що її – без насильства й переслідувань – на-вернула до правдивої віри, що заселила величезні землі, які лежали безлюдними, чим обернула їх на користь людям, що засновувала міста, що ширила далеко в той бік славлення Бога, людську освіту, землеробство. Провиною же, яку стара Польща мала перед Руссю, було те, що вона недостатньо пильно і старанно дбала про те, щоб прив’язати русинів до себе, наприклад, що не допустила до свого сенату їхніх єпископів, що деякі поляки (не король і не уряд) зле з ними поводитися. Русини двічі помстилися за це в давні часи – бунтом Хмельницького і під час уманської різанини. Тим завдали Польщі тяжчих кривд, ніж самі від неї пізнали”.

2) “У наш час ми не чинили їм жодної кривди, але вони нам зробили багато шкоди. Не зачіпали їх ніколи, лише захищали себе, державу, до якої належимо, та церкву. Опиралися їм і діяли проти них, бо те, чого вони прагнули, було несправедливим і небезпечним. Ми не могли дозволити, щоб нас називали чужаками і просили піти за Сян, щоб вони тяжіли до чужої держави й чужої церкви, намагалися не допускати їх до більшої влади зі страху, щоб вони не вжили її на зле. Вони до нас мали (і напевно, досі мають) ненависть, ми ж до них лише недовіру”.

3) “Живемо на одній землі, маємо тут бути одні поряд із іншими, і право на неї мають як одні, так і інші. Їх право є те, що зайняли цю землю, коли вона була ще пустою й нікому не належною, наче сам Господь Бог дав їм її у власність, і відтоді завжди на ній мешкали і завжди своєю окремою мовою розмовляли. Наше ж право, що ми не силою і насильствами ці землі опанували, але приєднали їх до Польщі частково через спадкове право наших королів, частково – за власним бажанням русинів”.

Леон Василевський у рецензії на статтю Миколи Порша “Про автономію України” з’ясував розуміння автономії українським соціал-демократом і вважав її появу “здоровим проявом далекоглядних відцентрових устремлінь українських соціалістів” у Російській імперії. Позитивним, на думку Л. Василевського, був сам факт аналізу національного поневолення і створення проєктів політичного усамостійнення. “Подальша праця у цьому напрямі, – писав він у 1908 р., – неминуче повинна допровадити їх до переконання, що прагнути широкої автономії в межах Росії – це обманювати себе нездійсненими утопіями, що метою українських соціалістів має бути поділ Росії і створення на її рештках цілком незалежної української держави поряд з іншими незалежними державами, створеними на місці інших військових здобутків царської держави”. У праці “Україна і українська справа”

(1911) намагався, на відміну від усіх інших польських політиків, громадських діячів, науковців, публіцистів австро-угорського періоду, зрозуміти і всесторонньо проаналізувати український рух, українське питання загалом. Л. Василевський був далеким від ілюзії про швидке розв'язання польсько-українського конфлікту на початку ХХ ст.: “Боротьба триває й триватиме далі. І коли щира демократія двох народів і здатна якось цьому зарадити, то хіба намаганнями домогтися того, щоб ця боротьба не набувала таких огидних форм, щоб у ній було менше крові й бруду, але більше щирих переконань, які виходять за тісні повітові й провінційні межі, більше розуміння інтересів усієї Польщі та всієї України”.

Друга частина антології текстів присвячена проблемі розв'язання українського питання у Другій Речі Посполитій у міжвоєнний період ХХ ст. Стаття Тадеуша Голувка “Методи й шляхи оздоровлення взаємовідносин у Східній Галичині і східних воєводствах”, яка написана у 1926 р. після травневого перевороту, могла претендувати на нову програму національної політики Ю. Пілсудського та його прихильників. Суть пропонованих змін зводилася до таких пунктів: 1) заміна вищого чиновництва Східної Галичини і східних воєводств; 2) запровадження самоврядування; 3) реформування шкільництва; 4) створення умов для національно-культурного і політичного життя; 5) земельна реформа. На думку Т. Голувка, всі названі зміни могли “дати можливість українцям і білорусам, котрі мешкають у Польщі, жити всією повнотою національного, політичного і релігійного життя, оточити їхні економічні й суспільні потреби розумним і постійним піклуванням з боку держави”. На жаль, ця стаття залишилася тільки декларацією намірів.

Пьотр Дунін-Борковський у своїй статті проаналізував напрями польсько-українського зближення. Маючи досвід воєводського управління у Львові в 1927–1928 рр., уже після т. зв. “пацифікації” 1930 р., він вважав, що “польська політика має бути політикою задоволення інтересів українців без шкоди для держави і польської суспільності, метою – їх лояльність”. Зближення автор розглядав як довготривалий процес.

У статті “Польсько-українське питання” (1932) Миколай Зданович укотре звертав увагу польських політиків і польського суспільства на необхідність його вирішення, закликав забувати пошук джерел польсько-українського антагонізму в австрійсько-німецьких інтригах. “Українське питання в Польщі є актуальним, оскільки незалежно від того, наскільки пов'язаною з ним є сучасна польська політика, його розв'язання невідступно домагатиметься обоюсторонній життєвий інтерес. Інтерес, вільний від штучних нашарувань, накладених із обох боків штучним опортунізмом або націоналістичним шовінізмом, що закрив свою правду. Немає в Польщі іншої проблеми, яку вже в процесі її розвитку представляли б настільки фальшиво, як польсько-українське питання. У цьому напрямку в згоді між собою ідуть історія і актуальна громадська думка, наука і публіцистика, школа й церковний амвон”. Він радив працювати з українською інтелігенцією, селянством, вирішувати питання освіти українців.

Влодзимеж Бончковський відреагував на непорозуміння між окремими українськими політичними колами і групою осіб, об'єднаних навколо “BiuletenuPolsko-Ukrainskiego” (думаю, ще й окремими польськими політичними колами, які були не прихильними до його редакції) статтю “Ми не є українофілами” (1935). У ній він виклав своє бачення місця українського питання: “Знаємо, що зможемо збудувати

велику Польщу лише ціною великих зусиль у внутрішній і зовнішній політиці. Знаємо, що наша сила полягає не у зменшенні українських (а також білоруських чи литовських) сил, а в наголошенні на спільній меті, у спільних прагненнях, у спільному піднесенні до всевітнього значення балтійсько-чорноморського міжмор'я, замкненого в наших національних кордонах. Українців (так само, як і білорусів із литовцями) вважаємо своїми союзниками, а їхній поміркований здоровий розвиток, свідомий власної мети й прагнень, визначаємо як такий, що підсилює наші власні сили. І саме тому проголошуємо: “Україна має бути вільною!” В. Бончковський вважав себе і своїх прихильників українцями, “певною мірою пропагандистами української культури й прагнень у Польщі”.

Адольф Бохенський у статті “Політичне обличчя національної асиміляції” (1935) висловився проти політики національної асиміляції будь-якої тогочасної європейської держави. Він слушно зазначав, що асиміляційні зусилля “викликають надзвичайно вороже ставлення окремо взятої меншини до держави. Оскільки ж ми визначили як загальник твердження, згідно з яким держава є тим сильнішою, чим більше її громадян прихильно до неї налаштовані, втрата державою сили від таких дій є очевидною. Іноді асиміляційна політика викликає навіть терор із боку меншини і, як наслідок, дезорганізацію держави. У країнах зі значним відсотком меншин узгодити демократичний устрій із екстермінаційною чи асиміляційною політикою справді неможливо. Представники меншини в таких випадках переважно голосують проти уряду й ускладнюють його існування”. Цією статтею А. Бохенський застерігав польську владу від повернення до ендецької політики національної асиміляції першої половини 1920-х років, яке було неминучим після смерті Ю. Пілсудського в 1935 р. Однак це застереження тоді не було взяте до уваги.

Александр Бохенський у дослідженні “Політична проблема Червенської землі” намагався знайти модель вирішення українського питання. Звичайно ж, він розглядав українську проблему на основі засадничого критерію – державного інтересу Польщі. Хтозна чи сприйнятним тоді й сьогодні є його визначення “української проблеми або кризи, яким є стан розбурханості або ненависті двомільйонного українського населення до Польщі”. Жодний тодішній український політик не сприйняв би цієї тези, а також визначення кількості українців (в іншому місці автор їх “нарахував” близько трьох мільйонів). Свій аналіз української проблеми А. Бохенський розпочав із чотирьох незаперечних тверджень: “1. Українці Червенської землі числом близько трьох мільйонів є національно свідомими, і сподівання на їхню полонізацію є фікцією. 2. Такою ж фікцією є прагнення домогтися зречення ними мрії створити в майбутньому незалежну Україну. 3. Натомість у цих умовах цілком можливо дійти до співпраці у вигляді лояльності або навіть дій на користь польської держави. 4. Ця можливість полягає передусім в усуненні всіх тих обставин, що не приносять ані Польщі, ані польському населенню жодної користі, змушують українців ворожо або пасивно ставитися до держави”. Якщо б забрати “три мільйони”, то це був би непоганий фундамент для переговорів з українським представництвом навколо чотирьох напрямів (в А. Бохенського це чотири засадничі частини) вирішення українського питання. Цей текст претендує на конкретну програму (навіть докладнішу, ніж вищезгадана стаття Т. Голувка), проте й вона не була реалізована. Економічний бік українського питання розглядав

Станіслав Лось у статті “Господарська проблема в Червенській землі”, яка, по суті, була продовженням попередньої програмної статті. Зауважимо, що автор висунув низку пропозицій суто економічного характеру для нейтралізації “відцентрових тенденцій серед галицьких українців”.

Загалом автори цих текстів не були українофілами. Вони, радше, думали про сильну Польщу і розв’язання української проблеми в межах Польської держави. Водночас ці тексти увійшли в скарбничку європейської суспільно-політичної думки ХХ ст., для багатьох сучасних політиків, аналітиків з питань національної політики вони залишаються актуальними.

2017 рік приніс нову хвилю напруги в польсько-українських відносинах. Як зазначав Адольф Юзвенко – один із редакторів цього видання, – “тепер, після років радянського поневолення, і Польща, і Україна є незалежними державами. Поляків і українців розділяє лише історія”. На жаль, наукові дискусії поступаються сьогодні політичним звинуваченням, зокрема, з польського боку хвилю напруги підтримав міністр закордонних справ Республіки Польща В. Вашиковський. 2018 рік, багатий на відзначення кількох важливих історичних дат для обох народів, сподіваюсь, зніме напругу конструктивними науковими дискусіями фахівців-дослідників у межах різних наукових форумів.